

Predrasude i stigmatizacija žrtava ratnog seksualnog nasilja tokom krivičnog postupka

Pripremila: Božidarka Dodik, sudija, Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine

Uvod

Mogu li pravosudni akteri biti potpuno objektivni i nepristrasni u donošenju odluka u predmetima seksualnog nasilja? Mogu li primijeniti zakon na konkretan slučaj bez bilo kakvog utjecaja vlastitih uvjerenja, stavova i mišljenja?

Odgovor je naravno negativan, jer u prirodi svakog čovjeka je da djeluje, promišlja i vrednuje pod utjecajima porodičnog vaspitanja, te društvenih i moralnih vrijednosti sredine u kojoj odrasta, razvija se i stasava. Rodne predrasude su duboko ukorijenjene i prenose se putem porodice, religije, škole, muzike, društva i na sve druge načine na koje učimo i doživljavamo svijet oko sebe, pa njihov utjecaj nije uvijek jasno vidljiv, niti adekvatno shvaćen. Ukoliko nismo svjesni postojanja takvih stereotipa, onda će oni utjecati na to kako procjenjujemo da li neko jeste ili može da bude žrtva ili počinitelj silovanja ili seksualnog nasilja, što može da rezultira nekažnjivošću počinitelja s jedne strane, te stigmatizacijom žrtve, s druge strane.

Svrha ovog rada je da ukaže da je i primjena zakona podložna različitom razumijevanju i tumačenju onih koji ga primjenjuju, a da često nisu ni svjesni da je takva interpretacija zakona ili zaključivanje o okolnostima slučaja pod utjecajem dominantnih načina razmišljanja društveno-kulturnog konteksta u kojem odrastaju, žive i rade. U radu su stoga predstavljene četiri najčešće predrasude koje se pojavljuju u predmetima ratnog seksualnog nasilja u krivičnim postupcima pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Pri tome su neke od tih predrasuda jasno vidljive i lako ih je uočiti i otkloniti, ali se u većini slučajeva radi o njihovim prikrivenim i suptilnim manifestacijama koje teško identificirati, a zbog toga i djelovati u pravcu njihovog otklanjanja. Imajući sve to u vidu, postavlja se i pitanje na koji način ćemo onda postići objektivnost, pravičnost i nepristrasnost kod donošenja odluka u ovim predmetima. Ovaj rad daje određene smjernice pravosudnim akterima u tom pravcu, a na osnovu uočenih postupaka ili propusta u analiziranim predmetima, ali je na prvom mjestu bitna samosvijest svakog sudije, tužitelja i advokata koji postupa u ovoj vrsti predmeta, odnosno prepoznavanje, priznavanje i preispitivanje vlastitih subjektivnih uvjerenja i stavova, te ulaganje stalnog i svjesnog napora da se u okviru uloge u krivičnom postupku svakog od pravosudnih aktera izbjegne utjecaj rodni predrasuda.

1. Predrasuda o promiskuitetu: „Sama je kriva“^[108]

Bez obzira na napredne zakonodavne stavove, kao i stavove sudske prakse, u fokusu suđenja za ova krivična djela su i dalje ponašanje, djela i odluke žrtve seksualnog nasilja. Naime, još uvijek je u našem društvu prisutno vjerovanje da je žrtva, barem djelimično, odgovorna za seksualni napad a upravo to je odraz rodno zasnovanih stereotipa i stavova kojima se unaprijed određuje kako bi žene i muškarci trebalo da se ponašaju. Silovanje i seksualno nasilje se posmatra kao posljedica izlaženja

[108] Više o ovoj predrasudi, uz prikaz primjera iz sudske prakse, u publikaciji: *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje: prebacivanje tereta s preživjelih na počinitelje*, TRIAL, januar 2018.

iz okvira društveno prihvaćenih normi, odnosno, silovanje se prikazuje kao posljedica „nemoralnog” ponašanja žrtve, a ne kriminalnih radnji počinitelja. U sudnicama se to najčešće očituje kroz sljedeće:

a) Raniji i kasniji seksualni život žrtve

Iako Zakoni o krivičnom postupku koji se primjenjuju u BiH izričito zabranjuju ispitivanje žrtve o njenom seksualnom životu prije počinjenog krivičnog djela, i dalje su u sudnicama takva pitanja prisutna, ponekad od strane optužbe^[109], ali posebno od strane odbrane – s ciljem da se žrtva prikaže kao nemoralna, odnosno, da joj se naruši kredibilitet^[110]. S istim ciljem se postavljaju pitanja ili izvode dokazi o kasnijem seksualnom životu žrtve (nakon izvršenog krivičnog djela), koji zakonom nisu izričito zabranjeni, ali su irelevantni^[111], pa u sudnicama ne bi trebali biti dopušteni.

b) Nedužne naspram promiskuitetnih žrtava

U nekim slučajevima dešava se da se tokom suđenja pravi razlika između žrtava koje su „uzorne” i onih koje to nisu ili su takve u „manjoj mjeri”. To je posljedica stereotipa o „pravoj žrtvi silovanja” koji podrazumijeva da žrtva nije imala nikakav prethodni odnos s počiniteljem, čestita je i njeno ponašanje je uzorno, a pri tome pokazuje vidljive i primjerene znakove traume i otvorena je za pružanje pomoći.^[112] Ukoliko žrtva odstupa od tog stereotipa, posljedica može biti nekažnjavanje ili blaže kažnjavanje počinitelja.

2. Predrasuda o pristanku: „Ona je to željela“^[113]

Pristanak podrazumijeva uzajamnost, jednaku moć odlučivanja, potpuni izostanak prisile, prijetnje ili bilo kakve nejasnoće. Kad su prisutni rodni stereotipi, može se lako desiti da se seksualni napad posmatra kao vješto zavodjenje, a potčinjavanje žrtve kao seksualno uživanje.^[114] Nerijetko se smatra da se pristanak podrazumijeva ili da je trajan, a ponekad se u predmetima seksualnog nasilja nastoji prikazati da se iz prethodnih žrtvinih radnji vidi da je ona na seksualni čin pristala. S tim u vezi se pojavljuju sljedeća pitanja:

a) Otpor žrtve

U skladu s međunarodnim standardima, sudovi ne treba da se bave pitanjem mogućnosti pružanja otpora od strane žrtve, niti takav zahtjev proizilazi iz inkriminacije krivičnog djela silovanja, kako

[109] Npr. u predmetu Suda BiH (Janko Gojković), tužitelj je tri žrtve pitao da li su bile nevine prije silovanja (Izvor: Izvještaj OSCE-a *Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u BiH*, februar 2014.).

[110] Npr. u predmetu Kantonalnog suda u Bihaću (Duško Soleša), odbrana je svjedokinji pokazala fotografiju mladića uz pitanje da li joj je to bio momak (u inkriminiranom periodu), što je ona potvrdila. S tim u vezi je odbrana isticala da je žrtva bila „seksualno zrela” i da se već ranije upustila u seksualne osobe s drugom osobom (Izvor: Izvještaj OSCE-a *Postizanje pravde za žrtve seksualnog nasilja u oružanom sukobu u BiH: napredak ostvaren u sudovima u BiH od 2014. do 2016. godine*).

[111] Npr. u predmetu Suda BiH (Predrag Kujundžić), odbrana je izvodila dokaze saslušanjem svjedoka koji su svjedočili o životu i ponašanju žrtve nakon rata, navodeći da se ona u tom periodu počela baviti muzikom, da nije pokazivala znake depresije ili traume i sl. a sud je s tim u vezi zaključio: „Međutim, kako sva ova lica svjedoče o događajima koji izlaze iz vremenskog okvira optužnice, takvi iskazi (koji se ni ne odnose na inkriminirani period), prema ocjeni vijeća ne mogu biti odlučujući u smislu negiranja istinitosti svjedočenja svjedokinje „2” o onome šta joj se desilo.“ (Izvor: Presuda Suda BiH broj X-KR-07/442 od 30.10.2009. godine)

[112] Rodne predrasude, Atlantska inicijativa 2017.

[113] Više o ovoj predrasudi, uz prikaz primjera iz sudske prakse, u publikaciji: *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje: prebacivanje tereta s preživjelih na počinitelje*, TRIAL, januar 2018.

[114] *Idem*

mirnodopskog tako i onog koje je počinjeno u ratnim okolnostima. Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava (ESLjP): „obaveze država članica prema članovima 3 i 8 EKLjP-a moraju se posmatrati kao zahtjev za kažnjavanjem i djelotvornim gonjenjem svakog seksualnog čina izvršenog bez saglasnosti žrtve, uključujući i slučajeve kada žrtva nije pružala fizički otpor.“^[115] Iako je na suđenjima za ovu vrstu krivičnih djela primjetan značajan napredak u pravcu ocjene postojanja prinudnih okolnosti u kojima je silovanje učinjeno (i s tim u vezi odsustva otpora)^[116], i dalje se u određenom broju predmeta^[117] nepotrebno utvrđuje i činjenica mogućnosti pružanja otpora od strane žrtve.

b) Pristanak u prinudnim okolnostima

Bez obzira što fizička sila i prijetnje pokazuju da su okolnosti prisile postojale, ni jedno ni drugo nisu neophodni za dokazivanje tih okolnosti jer upotreba sile, odnosno prijetnje ne podrazumijeva isključivo demonstraciju fizičke sile i direktnu prijetnju, već se cijene sve one okolnosti uslijed kojih je žrtva dovedena u stanje bespomoćnosti. Prema tome, iako su primjena fizičke sile, odnosno prijetnje prema žrtvi nedvojbeno okolnosti koje jasno ukazuju da je pristanak žrtve isključen, ni jedan ni drugi elemenat ne mora nužno postojati niti ga je nepohodno dokazivati u onim situacijama u kojima se žrtva nalazila u takvim prinudnim okolnostima u kojima je bila dovedena u stanje bespomoćnosti. Čini se da u većini slučajeva sudovi u BiH slijede ovakvu praksu koja je uspostavljena u brojnim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR).

c) Jezičke konstrukcije koje impliciraju pristanak ili nisu prilagođene stepenu obrazovanja žrtve

I dalje su u sudnicama tokom suđenja, ili u presudama za ratno seksualno nasilje prisutne jezičke konstrukcije koje izričito ili posredno impliciraju na pristanak žrtve. Čini se da neki pravosudni akteri imaju problem s upotrebom jasnog i izričitog jezika koji opisuje nasilni seksualni čin, pa se npr. umjesto termina „silovanje“ koristi termin „seksualni odnos“. To može biti posljedica patrijarhalnog odgoja u kojem se ne koriste „vulgarne“ riječi i s tim u vezi nelagoda da se žrtva ispita na način koji je primjeren nasilnom činu silovanja, ali to može biti i rezultat odsustva razumijevanja da silovanje predstavlja krajnje nasilan čin. Usljed nelagode, pitanja se ponekad postavljaju i na način koji nije uvijek adekvatan stepenu obrazovanja žrtve, pa se koriste strogo stručni termini (koitus, penetracija, analno, vaginalno, i sl.). Međutim, bitno je naglasiti da se korištenjem termina koje žrtve ne razumiju one dovode u situaciju da se srame zbog svog neznanja, ili to čak može prouzročiti netačan odgovor od kojeg ponekad ovisi postojanje krivičnog djela.

3. Predrasuda o kredibilitetu: „One lažu“^[118]

a) Očekivano ponašanje žrtava silovanja naspram ocjene iskaza

Duboko je ukorijenjen mit o tome da žrtve silovanja lažu jer su zle, manipulativne i osvetoljubive. Kredibilitet žrtve u sudnicama se napada na brojne načine: ukazivanjem da ne postoje fizički dokazi

[115] Vidjeti npr. presudu Evropskog suda za ljudska prava (ESLjP) u predmetu *M.C. protiv Bugarske* od 04.12.2003. godine, predstavka br. 39272/98.

[116] Npr. u prvostepenoj presudi Suda BiH (Zaim Lalić) Sud je utvrdio da: „U kontekstu ratnih okolnosti i činjenice da je žrtva bila zatvorena u zatočeničkom objektu, mogućnost stvarnog pristanka ne postoji, te izostanak opiranja žrtve nije uvjet koji isključuje postojanje silovanja.“ (Izvor: *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje: prebacivanje tereta s preživjelih na počinitelje*, TRIAL, januar 2018.)

[117] Npr. u predmetu Okružnog suda u Bijeljini (Radosav Milovanović) Sud je, između ostalog, oslobodio optuženog i zato što je žrtva dobrovoljno otišla u njegovu kuću i „u takvim uslovima mogla da pruži otpor“. (Izvor: kao u fusnoti 7)

[118] Više o ovoj predrasudi, uz prikaz primjera iz sudske prakse, u publikaciji: *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje: prebacivanje tereta s preživjelih na počinitelje*, TRIAL, januar 2018.

koji bi potvrdili njihov iskaz (nema medicinske dokumentacije, i dr.) ili drugi svjedoci; taktikom „šutnja dokazuje laž“ (ukazivanjem da žrtve nisu prijavile silovanje čim su to bile u prilici, pa i godinama nakon toga); ukazivanjem da nakon krivičnog djela žrtva živi „normalnim“ životom; ukazivanjem na skrivene motive za svjedočenje o silovanju (naknada štete); ukazivanjem i na najsitnije nedosljednosti u sjećanju u nastojanju da se prikaže da žrtva laže, i dr. Veoma je rašireno i shvatanje kako žrtva silovanja treba da izgleda i kako treba da se ponaša. Ukoliko žrtva odstupa od očekivanih „kriterija“, njoj se ne vjeruje. Posebno se emocije žena žrtava silovanja uzimaju kao faktor koji je od utjecaja na njihov kredibilitet, tako da se više vjeruje ženi koja tokom svjedočenja plače, uznemirena je i uplašena, nego onoj koja svoj iskaz iznosi staloženo i mirno. S druge strane, ako je žena previše uznemirena i previše plače, smatrat će je histeričnom i manje vjerodostojnom, kao i ženu koje tokom svjedočenja izraze bijes. Isto tako, muškarac žrtva silovanja koji tokom svjedočenja plače i/ili pokazuje znakove uznemirenosti i straha odstupa od stereotipa muževnog i čvrstog muškarca koji nedaće „treba da podnosi čvrsto i dostojanstveno“, a nerijetko takvo ponašanje hrani mit o muškim žrtvama silovanja kao homoseksualcima.

Da bi se iskaz žrtve pravilno ocijenio, sudije i tužitelji moraju da imaju osnovno znanje iz psihologije kako bi mogli razumjeti na koji način trauma utječe na sjećanje i ponašanje žrtve, te kako se ona manifestira, pa da bi bili u prilici pravilno ocijeniti vjerodostojnost kazivanja žrtve jer ono što je logično očekivati od svjedoka koji nije traumatiziran ne može se jednostavno aplicirati na svjedoke sa PTSP-om.

b) Dokazivanje

Međunarodna praksa i teorija potvrđuju stav da se osuđujuća presuda može utemeljiti i na iskazu samo jednog svjedoka, ukoliko taj iskaz u odlučnoj mjeri udovoljava kriterijima pouzdanosti i kredibiliteta, te se i u praksi sudova u BiH uglavnom slijedi taj princip.^[119] Ipak, u nekim predmetima ova praksa ne provodi se dosljedno. U jednom od skorašnjih predmeta, sud je pri ocjeni iskaza svjedokinje naveo, između ostalog, i to da nije bilo neposrednih očevidaca silovanja.^[120]

4. Predrasuda o sramoti: „Silovanje je napad na čast“^[121]

a) „Silovanjem je žrtva okaljana“

Najčešća predrasuda sa kojom se žrtve seksualnog nasilja općenito suočavaju je ta da je silovanje sramota za žrtvu (a ne počinitelja) i da je takvim činom žrtva okaljana, isprljana, nedostojna poštovanja, a na taj način pojačava se stigmatizacija žrtava. Ponekad se i u predmetima ratnog seksualnog nasilja koji se procesuiraju pred sudovima u BiH žrtve tretiraju na takav način, te se koristi jezik koji implicira da je silovanje sramota za žrtvu jer se ono opisuje kao napad „na čast ženske osobe“, „najgora stvar koja može zadesiti jednu ženu“, čije su posljedice „moralne i običajne prirode“, i sl.

[119] Npr. Sud BiH, premet Miodrag Marković: „Apelaciono vijeće naglašava da je Pretresno vijeće moglo osuditi optuženog na osnovu iskaza oštećene. Dokaz koji je zakonit, autentičan i vjerodostojan može biti dovoljan da se optuženi osudi, čak i ako je riječ o iskazu samo jednog svjedoka. Iako Sud BiH ne slijedi strogo doktrinu *stare decisis*, za istaći je da je Pretresno vijeće osudilo optuženog u predmetu Pinčić gdje su jedini iskazi očevica predmetnog silovanja bili oni koje je dala oštećena. Pretresno vijeće u predmetu Mejakić je također [...] osudilo optuženog samo na osnovu iskaza oštećenog lica, pri tome potvrđujući da realno nema razloga da se ne pokloni vjera iskazu tog svjedoka u situaciji kada je svjedok, kao jedini očevidac nekog događaja, sam svjedočio o okolnostima tog događaja [...]“ (Izvor: Presuda Apelacionog vijeća broj S 1 1 K 003426 10 Krž od 27.09.2011.godine)

[120] Okružni sud u Bijeljini, predmet Radosav Milovanović (Izvor: kao u fusnoti 7).

[121] Više o ovoj predrasudi, uz prikaz primjera iz sudske prakse, u publikaciji: *Mitovi o silovanju na suđenjima za ratno seksualno nasilje: prebacivanje tereta s preživjelih na počinitelje*, TRIAL, januar 2018.

b) Zaštita identiteta

Kod primjene mjera zaštite identiteta žrtve, ključno je da se utvrdi šta zapravo žrtve žele, jer se u nekim slučajevima automatski određuju najstrože mjere zaštite (najveći stepen zaštite identiteta), uslijed pretpostavke da je žrtvi neugodno da javno govori o silovanju. Takvo zaključivanje indirektno podupire predrasudu o sramu. Stoga je neophodno u svakom konkretnom slučaju žrtvi detaljno objasniti koje mjere zaštite joj stoje na raspolaganju, te kako se one provode, i to na način koji žrtva razumije, pa tek potom predložiti (tužitelji), odnosno odrediti (sud) odgovarajuće mjere zaštite. Dakle, ne treba automatski pretpostavljati da žrtva želi ostati anonimna ili da joj je potrebno odrediti mjere zaštite najvišeg stepena dok se to ne utvrdi u razgovoru s njom, a nakon detaljnog pojašnjenja svih mjera zaštite koje zakon propisuje. U nekim slučajevima je primijećeno da sudovi automatski (i nepotrebno) pribjegavaju isključenju javnosti^[122] u dijelu suđenja u kojem svjedoči žrtva silovanja, iako se prethodno nije utvrdilo da li je takva mjera zaista neophodna i da li je isti cilj (zaštite) mogao biti postignut drugim mjerama.

c) Nepotrebna pitanja ili opisi seksualnog nasilja

Većina sudova u BiH prihvata da je dovoljno u činjeničnom opisu navesti da je optuženi žrtvu silovao, bez detaljnog opisa detalja o penetraciji i onome šta je prethodilo, uz argumentaciju da čin silovanja ima svoju definiciju koja seksualnu penetraciju podrazumijeva, te da zbog toga nisu neophodni detaljni opisi ove nasilne radnje. Ipak, u nekim optužnicama (čiji činjenični opis se mora preuzeti i u izreci presude)^[123] i dalje se opisuju krivičnopravne radnje silovanja koje sadrže suvišan opis detalja krivičnog djela, jer iako je nesporno da je za silovanje potrebno dokazati penetraciju, sasvim je irelevantno u kakvom se položaju nasilni čin desio, kako je skinuta odjeća sa žrtve, i sl. Time se žrtva, koja je ionako traumatizirana, primorava da prilikom svjedočenja ponovo ulazi u sve detalje događaja pred mnoštvom nepoznatih ljudi (pa čak i ako ima mjere zaštite, svjesna je da se njeno svjedočenje sluša), zbog čega se opet povećava njihova stigmatizacija i osjećaj sramote.

d) „Muškarci ne mogu biti silovani/žena ne može počinuti silovanje“

Iako se, prema statističkim podacima, najveći broj silovanja počinu nad ženama, muškarci su također žrtve seksualnog nasilja, kao što i žene mogu biti počiniteljice takvih krivičnih djela, a to vrijedi i za seksualno nasilje počinjeno tokom rata. Međutim, muškarci koji su žrtve ovog zločina još rjeđe ga prijavljuju nego žene, uglavnom zbog stigme i straha da će ih obilježiti kao homoseksualce ili nedovoljno muževne. U predmetima koji su procesuirani u BiH, seksualno nasilje nad muškarcima kvalificira se kao mučenje ili nečovječno postupanje, čime je izbjegnuta izričita pravna kvalifikacija ovih krivičnih djela kao nasilnog seksualnog čina. Na taj način podržava se mit da se o silovanju muškaraca ne može govoriti.

[122] Isključenje javnosti je propisano članom 235 Zakona o krivičnom postupku BiH i identičnim odredbama entitetskih krivičnih procesnih zakona. Međutim, kod odluke o primjeni ove mjere, potrebno je voditi računa da ona predstavlja odstupanje od načela javnosti sudskog postupka, pa je stoga primjenjivati krajnje restriktivno. Treba ispitati mogućnost da se svjedoku odredi neka od mjera zaštite prema odredbama posebnog zakona (Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka), koje ne zahtijevaju isključenje javnosti a svjedoku pružaju potreban nivo zaštite.

[123] Npr. izreka presude u predmetu Dževad Dulić, Sud BiH: „[...] psujući joj majku, tukući je i prijeteći joj da će je dati četnicima da je siluju, vratio je sa stepenica u istu sobu, bacio na krevet, legao na nju i ponovo je silovao vaginalnom, a potom oralnom penetracijom, tako što je svoj krvavi polni organ stavio u usta svjedokinje, cijelo vrijeme je šamarajući, da bi potom ejakulirao u njena usta.“ (Izvor: kao u fusnoti 7)

Zaključci

Iako je u predmetima ratnog seksualnog nasilja koji se procesuiraju pred sudovima u BiH evidentno da su u njima još uvijek prisutne prethodno navedene rodno zasnovane predrasude, niz je mehanizama koji mogu pomoći da se one otklone i da se time ujedno doprinese umanjenju stigmatizacije žrtava.

Kada je u pitanju predrasuda o promiskuitetu, na prvom mjestu tužitelji mogu značajno doprinijeti umanjenju stigmatizacije žrtve, još i prije nego ona uđe u sudnicu – sastati se s njom prije suđenja i u cijelosti objasniti tok postupka, uključujući uloge suda i stranaka, te njenu ulogu kao svjedoka, odnosno, objasniti joj o čemu će biti pitana kroz direktno ispitivanje i na koji način se odvija unakrsno ispitivanje, pri čemu naglasiti da svjedok ne smije biti pitan o ranijem seksualnom životu i da se odbrana mora kretati u okviru direktnog ispitivanja, te na taj način žrtvu pripremiti da i sama bude spremna da reagira ako pitanja postanu neprikladna. Tokom svjedočenja žrtve, tužitelji bi trebali da se uzdrže od postavljanja pitanja o ranijem ili kasnijem seksualnom životu žrtve, da prigovore na svako neprimjereno i nedolično pitanje odbrane, uključujući pitanja o ranijem i kasnijem seksualnom životu žrtve, kao i da se protive izvođenju dokaza o ranijem i kasnijem seksualnom životu žrtve. Sudije bi trebalo prije nego što započne ispitivanje žrtvu poučiti da njen raniji seksualni život nije predmet rasprave i da takva pitanja nisu dopuštena^[124], da se pristanak žrtve ne može upotrijebiti u prilog odbrane optuženog^[125] i da sud neće dopustiti pitanja koja po svom tonu i/ili sadržaju uznemiruju svjedoka^[126], a u toku samog ispitivanja da zabrane zakonski neprimjerena ili irelevantna pitanja, bez obzira da li stranke prigovaraju ili ne i da objasne žrtvi da nije dužna odgovoriti na takva pitanja^[127], te da koriste druga zakonska ovlaštenja s ciljem zaštite dostojanstva žrtve, odnosno umanjenja stigmatizacije. Pored navedenog, iako to procesni zakon izričito ne propisuje, sud bi trebalo da ima u vidu da, ukoliko je žrtva uznemirena, po potrebi napravi kraću pauzu, da planira dovoljno vremena za ispitivanje žrtve i, po mogućnosti, osigura da se žrtva prilikom svjedočenja u što manjoj mjeri prekida, osim ako je to neophodno.

Pri suzbijanju predrasude o pristanku kojom se direktno ili indirektno implicira da je žrtva određenim postupcima doprinijela učinjenju ovakvih krivičnih djela, pravosudni akteri bi trebali da imaju u vidu da je nepotrebno da tužitelji dokazuju, a sudovi da cijene mogućnost pružanja otpora žrtve, te da je nepotrebno dokazivati silu i prijetnju u uvjetima u kojima postoje prisilne okolnosti u kojima je pristanak žrtve isključen jer se odsustvo pristanka žrtve u takvim predmetima može dokazivati prezentiranjem dokaza o prisilnim okolnostima u kojima se žrtva u konkretnom slučaju našla. S tim u vezi, potrebno je da sudovi primjenjuju međunarodne standarde prema kojima se „pod silom ne podrazumjeva samo direktno nasilje, već i situacija u kojoj žrtva ne nalazi drugo rješenje već se, iako protiv svoje volje, potčini”. Pored toga, potrebno je uzdržati se od korištenja izraza koji impliciraju na pristanak, odnosno, koristiti one termine kojima se jasno odražava nasilna priroda ovog krivičnog djela, te se uzdržati od korištenja stručnih termina koje neke žrtve, prema svom stepenu obrazovanja, ne mogu razumjeti. Također, sud bi trebalo da reagira na upotrebu bilo kojeg nepri-

[124] Članovi 86 stav 5, 263 stav 2 i 264 stav 1 ZKP-a BiH i relevantne odredbe entitetskih ZKP-a. Ovdje treba uočiti da ZKP ne zabranjuje izričito pitanja o kasnijem seksualnom životu (nakon učinjenog krivičnog djela), pa se u praksi dešava da odbrana na taj način pokušava diskreditirati svjedoka. Međutim, iako takve izričite zabrane nema, radi se o pitanjima ili dokazima koji su irelevantni za predmet, pa ih ne bi trebalo ni dopustiti.

[125] Članovi 263 stav 2 i 264 stav 3 ZKP-a BiH i relevantne odredbe entitetskih ZKP-a. Ova odredba upućuje na to da u ovoj vrsti predmeta nije potrebno dokazivati da je žrtva pružala bilo kakav otpor (s obzirom na prisilne okolnosti), te da takva pitanja sud neće dopustiti.

[126] Članovi 262 stav 3 i 267 stav 1 ZKP-a BiH, član 8 Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH i relevantne odredbe entitetskih ZKP-a i entitetskih Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.

[127] Članovi 86 stav 5 i 263 stavke 1 i 3 ZKP-a BiH i relevantne odredbe entitetskih ZKP-a.

mjerenog termina ili termina za koji je očigledno da ga žrtva ne razumije, a tužitelj bi mogao prije svjedočenja pripremiti žrtvu na to da pravosudni akteri ponekad mogu upotrijebiti neprikladan ili njima nerazumljiv termin, te ih ohrabriti da i sami reaguju ako se to desi.

Što se tiče predrasude o kredibilitetu žrtve, kojom se implicira da žrtve ne govore istinu, što može biti od značaja na donošenje odluka u krivičnom postupku, njen utjecaj se može umanjiti tako što će donositelji tih odluka na prvom mjestu preispitati vlastite stereotipe o tome kako žrtva treba da se ponaša, govori i izgleda, te savladati osnov znanja iz psihologije traume – njenim uzrocima, djelovanju na osobu i manifestacijama. Od velike pomoći je i angažiranje osoblja za podršku prije, tokom i poslije svjedočenja, koji mogu biti od pomoći i u vezi s razjašnjenjem eventualnih dilema u pogledu određenog ponašanja žrtve. Tužitelji bi trebali da u fazi istrage kontaktiraju sa žrtvom, da je pripreme za svjedočenje na način kako je to već prethodno pomenuto, da prikupe ranije izjave žrtve i u razgovoru sa njom razjasne šta su uzroci eventualnih nedosljednosti, kao i da je upozore na mogućnost postavljanja pitanja o kredibilitetu. Također bi tužitelji trebali da angažiraju vještake psihologe i/ili psihijatre koji sudu mogu objasniti reakcije žrtve, utvrditi postojanje PTSP-a, objasniti zbog čega u iskazima traumatiziranih osoba postoje „rupe u sjećanju“, nedosljednosti, i sl. Bitno je i da se prilikom postavljanja pitanja kojima se osporava kredibilitet žrtve reagira na svako nedopušteno i/ili neprimjereno pitanje, kao i na pitanja koja su irelevantna. Sudovi, kada cijene iskaz žrtve u skladu s principom slobodne ocjene dokaza, treba da imaju u vidu i specifične manifestacije pri davanju takvih iskaza koje mogu biti uzrokovane postojanjem PTSP-a. I na kraju, važno je preispitati vlastite predrasude o silovanju kao sramoti za žrtvu i uzdržati se od korištenja bilo kakvih termina koji na to upućuju tj. ne govoriti o silovanju kao napadu na čast ili zločinu s moralnim implikacijama jer upravo to podržava ovu predrasudu.

Žrtvama seksualnog nasilja treba objasniti mjere zaštite koje im stoje na raspolaganju, jezikom koji razumiju, vodeći računa da se ne primjenjuju mjere koje žrtve i ne traže, odnosno, uzdržati se od automatske pretpostavke da je žrtvama nelagodno da svjedoče javno. Također je bitno objasniti žrtvama da mogu da traže naknadu štete i na koji način to mogu učiniti, jer im to može pomoći u osnaživanju, dati im aktivniju ulogu u procesu i time djelovati protiv predrasude o sramoti. Tužitelji bi trebalo da se uzdrže od dodavanja nepotrebnih opisa silovanja u optužnicama i od ispitivanja žrtve o detaljima koji nisu neophodni za dokazivanje elemenata zločina, a silovanje muškaraca i u optužnicama i u presudama treba jasno opisati kao zločin seksualne prirode.